

Katarzyna
Walęcka-Matyja

Iwona Janicka

**Analiza
psychologiczna
wartości
rodzinnych**

Rodzina jako wartość

Rodzina jako wartość

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**Katarzyna
Walęcka-Matyja**

Iwona Janicka

**Analiza
psychologiczna
wartości
rodzinnych**

Rodzina jako wartość

 **WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2021

Katarzyna Wałęcka-Matyja, Iwona Janicka – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu, Instytut Psychologii
Zakład Psychologii Społecznej i Badań nad Rodziną
91-433 Łódź, ul. Smugowa 10/12

RECENZENT

Teresa Rostowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Beata Wojtania

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne

Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/hobbit_art

© Copyright by Katarzyna Wałęcka-Matyja i Iwona Janicka, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09965.20.0.K

Ark. wyd. 9,1; ark. druk. 12,5

ISBN 978-83-8220-343-1

e-ISBN 978-83-8220-344-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Rodzina a nowe formy życia rodzinnego. Kryteria współczesnej rodziny	15
Rozdział 2. Znaczenie rodziny – rodzina jako wartość	21
2.1. Wartość kulturowa rodziny	22
2.2. Wartość funkcjonalna rodziny	23
2.3. Wartość strukturalna rodziny	29
2.4. Prozdrowotna wartość rodziny	32
2.4.1. Siły rodziny a jej zdrowie	32
2.4.2. Rola wsparcia rodzinnego	35
2.4.3. Rodzina a zdrowie	40
Rozdział 3. Rodzina jako wspólnota	47
3.1. Wspólnotowość a wartości rodzinne	49
3.1.1. Bliskość fizyczna	50
3.1.2. Bliskość emocjonalna	52
3.1.3. Bliskość poznawcza	55
3.1.4. Bliskość duchowa/religijna	58
3.1.5. Zależność ekonomiczna	61
Rozdział 4. Rodzina jako wartość – model. Efekt wartości rodzinnych	67
Rozdział 5. Problematyka i rezultaty badań własnych	71
5.1. Problematyka badań	71
5.2. Cele i pytania badawcze	79
5.3. Metoda	83
5.3.1. Osoby badane	83
5.3.2. Procedura	84
5.3.3. Charakterystyka narzędzi badawczych	87
Rozdział 6. Rezultaty badań. Stastyki opisowe	93
6.1. Wartości rodzinne w percepcji badanych osób	95
6.1.1. Społeczno-demograficzne uwarunkowania wartości rodzinnych ...	97

6.1.1.1. Wartości rodzinne w zależności od płci i wieku	97
6.1.1.2. Wartości rodzinne w zależności od stanu cywilnego	101
6.1.1.3. Wartości rodzinne w zależności od miejsca zamieszkania	103
6.1.1.4. Wartości rodzinne w zależności od poziomu wykształcenia ...	105
6.1.1.5. Wartości rodzinne w zależności od płci i wieku – badanie replikacyjne	106
6.1.1.5.1. Wartości rodzinne a płeć	107
6.1.1.5.2. Wartości rodzinne a wiek	108
Podsumowanie	110
6.2. Psychologiczne korelaty wartości rodzinnych	112
6.2.1. Wartości rodzinne a wspólnotowość i sprawczość	112
6.2.2. Wartości rodzinne a materializm	116
6.2.3. Wartości rodzinne a stres psychologiczny	118
6.2.4. Wartości rodzinne a depresja	123
6.2.5. Wartości rodzinne a jakość relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem	126
Podsumowanie	131
6.3. Wartości rodzinne jako moderator zależności pomiędzy relacjami z rodzeństwem a stresem i depresją	138
6.3.1. Jakość relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw	138
6.3.1.1. Ciepło i jego dymensje	141
6.3.1.2. Konflikt i jego dymensje	146
6.3.1.3. Rywalizacja i jej dymensje	149
Podsumowanie	151
6.3.2. Relacja z rodzeństwem a stres i depresja – wartości rodzinne jako moderator	151
Podsumowanie	160
Dyskusja wyników	161
Zakończenie	181
Bibliografia	185

Wstęp

*Jedyne, co ma sens to przekazywanie
wartości poprzez realizację tych wartości*

Bogdan de Barbaro

Z perspektywy psychologicznej posiadanie przez człowieka systemu wartości jest niezwykle istotne z wielu powodów. Najważniejsze z nich wskazują, że system wartości znacząco rzutuje na proces tworzenia znaczeń dotyczących siebie, świata oraz własnych relacji z nim. Uważa się, że pełni funkcję stabilizującą i regulującą zachowania społeczne, pomaga kształtować tożsamość jednostki, jest bardzo silnie powiązany z jej osobowością, a także przyczynia się do poczucia bezpieczeństwa. Z punktu widzenia udanego życia rodzinnego szczególnie ważne jest zwrócenie uwagi na fakt, że wrażliwość aksjologiczna w większym stopniu cechuje osoby o dojrzałej osobowości oraz charakteryzujące się zdrowiem psychicznym (Maslow, 2018). Ponadto określenie sensu życia wymaga odniesienia do wartości (Frankl, 1976).

Dziś, jak chyba nigdy dotąd, stabilny system wartości jest nadzwyczaj potrzebny człowiekowi. Uważa się bowiem, że żyje on w wyjątkowych czasach, określanych przez Baumaną mianem ponowoczesności lub płynnej rzeczywistości. Są to czasy, w których zmienność i niepewność stanowią cechy immanentne. Jednostka, choć osadzona na piedestale, świadomie rezygnuje z uniwersalnego systemu norm i wartości, tradycji i homogeniczności (Bauman, 2007). Przełom XX i XXI w. naznaczony jest procesem akceleracji, czyli przyspieszenia, które można zaobserwować w wielu obszarach, np.: fast food, fast cars, fast

sex. Ludzie wydają się niecierpliwi, mniej chętni do odraczania gratyfikacji. Natomiast podejmowanie ryzyka mają niejako wpisane w styl życia. Liczą się bowiem dla nich głównie natychmiastowe i zmaksymalizowane w swym natężeniu wrażenia. W większości przypadków członkowie społeczeństw dążą do zaspokajania potrzeb materialnych, w stopniu przewyższającym ich zapotrzebowanie na określone dobra. Powszechnie zarówno wśród dorosłych, jak i dzieci można obserwować nastawienie konsumpcjonistyczne. Pojawia się również, jakże niebezpieczna dla trwałości relacji interpersonalnych, roszczeniowość. W obszarze wzorców osobowych na plan pierwszy wysuwają się celebryci, postrzegani jako autorytety w różnych dziedzinach. Z kolei oparte na tradycji wzorce osobowe dziś wydają się nieadekwatne i dlatego są wypierane ze społecznej świadomości, a nawet deprecjonowane.

Sądzi się, że przedstawiona, skrótna charakterystyka współczesnych czasów przybliży zrozumienie przyczyn kształtowania się niestabilnego systemu wartości jednostki, bardzo podatnego na podważanie i wrażliwego na relatywizowanie go. Przemiany zachodzące w zakresie systemu wartości, postaw oraz porządku etyczno-moralnego uważane są za jedną z najistotniejszych zmian, zachodzących w człowieku epoki ponowoczesnej. Zaznacza się jednak, że tak cenione dziś wolność, indywidualizm i niepowtarzalność jednostki są okupione zminimalizowanym poczuciem bezpieczeństwa (Bauman, 2007).

W psychologii humanistycznej poczucie bezpieczeństwa stanowi filar prawidłowego funkcjonowania człowieka, a nawet nieodzowny warunek spełnienia tak wszechobecnej dziś potrzeby samorealizacji. Obecne na gruncie psychologii definicje terminu *potrzeba bezpieczeństwa* wskazują zarówno na jej zakres, a także na skutki jej niezaspokojenia. W teorii potrzeb Masłowa (2018) bezpieczeństwo jest określane jako kategoria formalna, składająca się z konkretnych potrzeb, których zaspokojenie jest znaczące do odczuwania stanu stabilności i spokoju. Z kolei Siek (1986) podkreśla, że potrzeba bezpieczeństwa odpowiada instynktowi samozachowawczemu, a jej niezaspokojenie wiąże się z odczuwaniem lęku oraz niepokoju. Natomiast Bańka (2002) wyraża pogląd, że bezpieczeństwo stanowi podstawową potrzebę

człowieka i odgrywa istotną rolę w wartościowaniu otoczenia oraz podejmowaniu działań.

Według Baumana (2007) intensywne dążenie współczesnego człowieka do poszukiwania swej tożsamości, wyjątkowości oraz indywidualności stanowi przejaw dwóch fundamentalnych braków, ujawniających się w płynnej rzeczywistości: stosunkowo niskiego poziomu poczucia bezpieczeństwa (w sferze jednostkowej) oraz niedostatecznego poczucia przynależności (w sferze kolektywnej). Psychologicznym skutkiem życia w ponowoczesnych czasach jest trudność dookreślenia się jednostki, doprecyzowania kim jest i jaki zbiór wartości reprezentuje. Jednocześnie Bauman wskazuje, że:

Nasze poczucie tożsamości może powstać tylko dzięki więziom łączącym jednostkę z innymi ludźmi i założeniu, że są one godne zaufania i długotrwałe. Potrzebujemy takich wzajemnych stosunków [...] rozpaczliwie ze względu na własne dobro, naszą wewnętrzną spójność i logikę. [...] Dlatego rozpaczliwie poszukuje się rozwiązań zastępczych, choćby doraźnych, surogatów i półśrodków. Zastępujemy w ten sposób niewielką liczbę pogłębionych relacji masą tanich i płytkich kontaktów (Bauman, 2004, s. 65–66).

Przyjmuje się, że kolebkę ludzkiej tożsamości i miejsce zaspokojenia wielu potrzeb, w tym potrzeby bezpieczeństwa, stanowi środowisko rodzinne. Na drodze transmisji międzypokoleniowej, rozumianej jako jeden z podstawowych mechanizmów psychologicznych, kształtowana jest tożsamość zarówno jednostkowa, jak i rodzinna. Procesy te odpowiadają za poczucie przynależności do rodziny, identyfikowanie się jako członek tej wspólnoty, uzyskiwanie poczucia ciągłości w obrębie przeszłości, przyszłości, jak i historii rodzinnej. Podkreśla się adaptacyjną rolę procesów transmisji międzygeneracyjnej, jakże widoczną w sytuacjach trudnych, kiedy to zachęcają one do skorzystania z zasobów rodzinnych przekazanych jednostce, obejmujących wartości, tradycje czy specyficzne wzorce pełnienia ról społecznych (Farnicka, Liberska, 2014; Rostowska, 1995).

Rodzina przekazuje jednostce system wartości rodzinnych, jednocześnie stanowiąc dla niej wartość samą w sobie, wartość autoteliczną. Istotą tego opracowania jest koncentracja na mocnych stronach rodziny i sile wartości rodzinnych. Życie w płynnej rzeczywistości wiąże się bowiem ze skutkami psychologicznymi, rozpatrywanymi

nie tylko na płaszczyźnie funkcjonowania jednostkowego, ale także rodzinnego. Psychologowie wskazują, że konflikt pomiędzy wartościami wspólnoty i autonomii dotyczy wielu współczesnych rodzin (Miluska, 2014). Zakłada się, że system wartości rodzinnych ma znaczenie ochronne, a nastawienie wspólnotowe wiąże się potencjalnie z większą możliwością udzielania, jak i otrzymywania wsparcia społecznego ze strony członków rodziny, niż w modelu rodziny opartym na autonomii jej członków. Wsparcie rodzinne szczególnie zyskuje na znaczeniu w okresie dorosłości, w której człowiek musi zmagać się z wieloma wydarzeniami o charakterze krytycznym.

Zaznacza się, że złożoność oraz wieloaspektowość podjętej problematyki wartości rodzinnych sprawia, że w niniejszym opracowaniu możliwe było przedstawienie jedynie wybranych zagadnień z tego zakresu. Zostały one ujęte w pięciu rozdziałach, obejmujących ujęcie teoretyczne oraz weryfikację empiryczną zrealizowanego tematu.

W rozdziale pierwszym pt. *Rodzina a nowe formy życia rodzinnego. Kryteria współczesnej rodziny* opisano różne ujęcia rodziny, zwracając uwagę na jej przeobrażenia. Okazuje się bowiem, że przemiany społeczno-ekonomiczne naturalnie pociągają za sobą zmiany życia rodzinnego, stąd współczesna rodzina na pewno jest inna. Nie zawsze lub nie w pełni reprezentuje uznawane za tradycyjne normy i zasady, które dawniej obowiązywały. Obecna rodzina ma charakter partnerski, egalitarny. Równość praw i obowiązków ma zapewniać wzajemny szacunek i oddanie. Zależności w rodzinie nie wyznacza układ władzy, ale więź psychiczna między jej członkami oraz dążenie do bycia razem. Nadal jednak opiera się na podstawach biologicznych, emocjonalnych, strukturalnych. Stanowią one o zaangażowaniu w życie rodzinne, co sprzyja jej trwałości. Ostatecznie Autorki podały kryteria rodziny, które obejmują nowe formy wspólnego życia, upoważniające do identyfikowania grupy osób jako rodzinę.

Rozdział drugi, *Znaczenie rodziny – rodzina jako wartość*, obejmuje charakterystykę czterech niezmiennych wartości rodziny – kulturowej, funkcjonalnej, strukturalnej i prozdrowotnej. Stanowią one o jej ponadczasowości i uniwersalności. Wartość kulturowa rodziny określana jest jako familizm, który zakłada silną identyfikację i przywiązanie do grupy rodzinnej oraz przejawia się jej

solidarnością. Rodzina jest podstawowym środowiskiem dla każdego człowieka i we wszystkich okresach jego życia. Wartość funkcjonalna wiąże się z wieloma funkcjami, jakich w tym samym zakresie nie może zaferować żadne inne środowisko. Wielofunkcyjność rodziny stanowi o zaspokajaniu niezbędnych potrzeb, co gwarantuje prawidłowy rozwój wszystkich członków rodziny. Ich zasoby psychologiczne i społeczne mają swoje źródło w rodzinie. Zabezpiecza ona bezwarunkową gotowość zapewniania bliskości, wzajemnej dostępności, wsparcia. Stanowi fundament rozwoju indywidualnego, związanego z kształtowaniem się cech osobowości, inteligencji, upodobań i celów życiowych, ale również rozwoju relacyjnego, w ramach którego niezwykle ważne są kompetencje społeczne, nawiązywanie bliskich kontaktów i ich podtrzymywanie, rozwiązywanie konfliktów oraz zaangażowanie interpersonalne. Rodzina wyposaża jednostkę w umiejętność bycia obywatelem, partnerem, rodzicem. Z kolei strukturalna wartość rodziny wiąże się z jej stabilnością, umocowaną zależnością biologiczną, emocjonalną i deklarowaną. Rodzina obsadza swoich członków w rolach, które na stałe przypisują ich do systemu rodzinnego oraz określają ich pozycję w nim. Bez względu na okoliczności i czas jednostka identyfikuje się z pełnionymi rolami. Zawsze pozostaje – ojcem, bratem, matką, siostrą, mężem, żoną, wnukiem czy dziadkiem. Dzieje się tak nawet wtedy, kiedy jest z dala od rodziny, gdy nie chce lub nie może z nią być. Przynależność do rodziny, z uwagi na przyjęte role, jest niezależna od innych, nowych relacji. Ostatnia wartość – prozdrowotna wiąże się ze specyficzną siłą, jaką przypisuje się rodzinie, bezwarunkowym wspieraniem, pomaganiem, ochranianiem, co stanowi o jej zdrowiu. Zaprezentowano wyniki badań potwierdzające prozdrowotne znaczenie rodziny.

Wspomniane wartości pokazują, że rodzina wciąż zajmuje centralne miejsce w każdym społeczeństwie, bez względu na to, czy ma charakter formalny – zinstytucjonalizowany, czy nie. Jest wartością dla wszystkich osób bez względu na płeć, wiek i orientację seksualną. Przeczy to, powielanym ostatnio teoriom, które wskazują na kryzys życia rodzinnego. To, że rodzina funkcjonuje inaczej i bywa, że obecne warunki życia jej nie sprzyjają, nie oznacza, że stała się mniej ważna.

W rozdziale trzecim – *Rodzina jako wspólnota* – opisano wspólnotowość, którą ocenia się w paradygmacie współzależności. Przedstawiono teorie psychologiczne ją wyjaśniające oraz dotyczące równoważenia bliskości i dystansu. Dalej scharakteryzowano podstawowe wartości, jakie oferuje system rodzinny. Kluczowe znaczenie ma wsparcie rodzinne, oparte na wspólnotowości oraz wymagające: bliskości fizycznej, emocjonalnej, poznawczej, duchowej oraz wspólnoty materialnej. Wspomniane wymiary zależności zaspokajają jednocześnie wiele niezbędnych, ważnych dla jednostki i grupy rodzinnej potrzeb: wzajemnego kontaktu wyznaczonego wspólnym terytorium – współzamieszkiwaniem; miłości i przynależności emocjonalnej; wspólnych perspektyw związanych z planami, oczekiwaniami; poczucia ponadczasowości, wynikającej z historii i filozofii życia rodziny; ekonomicznych i materialnych, stanowiących o jej warunkach bytowych. Wszystkie te wartości gwarantują ciągłość systemu rodzinnego, ale też decydują o jego stabilności. Realizowanie ich wpisuje się w kulturowo określony model życia rodzinnego, który jest podtrzymywany i powielany w kolejnych pokoleniach.

Rodzina jest celem życiowym, dążeniem oraz pragnieniem z uwagi na opisane specyficzne walory ją określające. Naturalną i najważniejszą potrzebą dla każdego człowieka jest bycie w rodzinie i posiadanie rodziny.

Wprowadzenie teoretyczne kończy rozdział czwarty, w którym Autorki proponują model przedstawiający rodzinę jako wartość i wartości rodzinne oraz wskazują na efekt jaki przynoszą.

Rozdział piąty monografii poświęcony został prezentacji wyników badań własnych nad wartościami rodzinnymi osób znajdujących się w okresie dorosłości. Teoretyczne podstawy badań stanowiły założenia psychologii humanistycznej, psychologii pozytywnej oraz ujęcia systemowego (Maslow, 2018; Minuchin, 1988; Seligman, Csikszentmihalyi, 2000). Ze względu na złożoność problematyki badawczej podjęte zagadnienia zostały ujęte w trzech modelach o charakterze operacyjnym. Pierwszy model odnosił się do określenia zróżnicowania w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od wybranych zmiennych społeczno-demograficznych, takich jak: płeć, wiek, stan cywilny, miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia badanych. W drugim modelu rozpatrywano

występowanie psychologicznych korelatów wymiarów wartości rodzinnych. Poszukiwano związków z wartościami określającymi nastawienie wspólnotowe, sprawcze, materialistyczne. Podjęto także próbę ukazania wartości rodzinnych w związku ze stresem psychologicznym, depresją oraz z jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem. Natomiast w ostatnim modelu podjęto analizę dotyczącą moderacyjnej roli wymiarów wartości rodzinnych w stosunku do zależności pomiędzy wymiarami relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw a doświadczaniem stresu i depresji.

Treści zawarte w książce zdecydowanie przyczyniają się do uzupełnienia oraz zaktualizowania dotychczasowej wiedzy psychologicznej, odnoszącej się do problematyki wartości rodzinnych. Zaznaczyć przy tym należy, że wieloaspektowość podjętych w monografii zagadnień nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, że tematyka ta została w całości opisana i wyjaśniona. Zreferowane w pracy rezultaty badań mogą stanowić asumpt do kolejnych analiz naukowych, poświęconych wartościom rodzinnym. Interesujące może być sprawdzenie, jak postrzegają wartości rodzinne osoby z rodzin o zróżnicowanej strukturze, np. monoparentalnych, zrekonstruowanych, jak wartości przedstawiają się w związkach zalegalizowanych i nieformalnych, osób nieheteroseksualnych, singli.

Wykorzystując refleksję teoretyczną i dotychczasowe doniesienia naukowe, Autorki podjęły próbę przedstawienia psychologicznej perspektywy wartości rodzinnych oraz ich uwarunkowań i znaczenia dla prawidłowego funkcjonowania człowieka, a także jego otoczenia. Publikacja jest adresowana do osób zainteresowanych najnowszą wiedzą naukową z zakresu psychologii społecznej oraz psychologii rodziny. Zawiera treści przydatne zarówno studentom nauk społecznych, jak i osobom zajmującym się profesjonalną pomocą psychologiczną.

Projekt badawczy (badanie 1) zrealizowano i sfinansowano ze środków przyznanych przez Narodowe Centrum Nauki na zrealizowanie w latach 2017–2018 projektu typu Miniatura, dotyczącego badań podstawowych (B1711800000789000).

Wyrazy wdzięczności kierujemy do recenzentki, Pani Profesor dr hab. Teresy Rostowskiej, za życzliwość i konstruktywne uwagi, znacząco przyczyniające się do nadania adekwatnego poziomu naukowego monografii.

Rozdział 1. Rodzina a nowe formy życia rodzinnego. Kryteria współczesnej rodziny

Przyjmuje się, że rodzina jest grupą społeczną, składającą się z żony, męża i ich dzieci, ale również z najbliższych krewnych. Takie ujmowanie rodziny uwzględnia jej nuklearny charakter. Termin *rodzina nuklearna* wprowadził amerykański antropolog George Peter Murdock. Jest to rodzina składająca się z rodziców, którzy są małżeństwem oraz ich dzieci (też adoptowanych), żyjących we wspólnym gospodarstwie domowym, charakteryzująca się współpracą ekonomiczną, podziałem pracy oraz reprodukcją (Murdock, 1949). We współczesnych definicjach rodziny akcentuje się jej wymiar formalny, społeczny i emocjonalny oraz ważne rodzaje wspólnotowości – duchową, terytorialną, majątkową itp. (Adamski, 2002; Braun-Gałkowska, 2003; Płopa, 2005b; Rembowski, 1989; Rostowski, Rostowska, 2005; Świętochowski, 2014).

Rodzina jest wytworem określonego systemu organizacji życia społecznego, co powoduje, że może przybierać różne formy, oparte na monogamii ale też poligamii (poliginii, poliandrii) (Magier, 2009) ma jednak stałe ramy, wewnątrz których przebiega wspólne życie i zachowania małżeńsko-rodzinne (Szlendak, 2015).

Rozumienie rodziny sprowadza się do jej podstaw biologicznych oraz wzajemnych zależności osób do niej zaliczanych. Trwałe relacje rodzinne uznaje się za zakodowane w biologicznej konstrukcji człowieka (Hohenster, 2000), związane z neurobiologicznym procesem, którego celem jest promowanie bliskości, bezpieczeństwa, radości, redukcja uczucia stresu czy niepokoju. Okazuje się, że neurohormony odgrywają kluczową rolę „w kształtowaniu, przejawach i utrzymywaniu związków par monogamicznych” (Rostowski, 2012, s. 226). Dla dzieci ważny jest związek z rodzicami, a dla dorosłych – związek romantyczny.

Wciąż aktualne jest, uznawane przez Arystotelesa, traktowanie rodziny jako wspólnoty stworzonej przez naturę dla powszechnego bytowania człowieka. Przez naturę rozumiane jest pokrewieństwo łączące członków rodziny (Harwas-Napierała, 2009). Rodzina jest grupą społeczną tworzącą określoną strukturę, co oznacza, „że każdy jej członek zależy od wszystkich pozostałych” (Braun-Gałkowska, 2003, s. 11).

W procesie zmian społeczno-ekonomicznych pojawiają się nowe i uniwersalne podejścia do rozumienia rodziny. Ujawniają się one w kolejnych definicjach. Za rodzinę przyjmuje się parę małżeńską, ale również kohabitującą. Zakłada się bowiem, że każda para może mieć dzieci, czyli para tworzy potencjalną rodzinę. Tak rozumiana rodzina ujmowana jest jako system, który wymaga uwzględniania subiektywnych i prywatnych obszarów życia partnerów (Nave-Herz, 2002). Ponadto już wspólne zamieszkiwanie i prowadzenie jednego gospodarstwa domowego przez osoby połączone więzią intymną czyni je rodziną. Może to być wspomniana para dorosłych osób, ale też rodzic – dziecko lub inne bliskie osoby współzamieszkujące (np.: matka – dziecko, babcia – wnuczek), ale też np.: siostra/brat matki dziecka oraz ich dzieci. Ważne jest, aby te osoby były zorientowane na wspólne cele rodzinne, w tym np.: wychowanie dzieci, dbanie o warunki ekonomiczne rodziny. Wiąże się z tym deklaracja trwałej zależności i wzajemnej odpowiedzialności. Jeśli grupa ludzi jest zorientowana na takie cele i postrzega siebie jako rodzinę, to tak powinna być traktowana.

Przyjmując kryteria kohabitacji, za rodzinę uznawane są również pary nieheteroseksualne, a jeśli wychowują dzieci, to rodziny z wyboru. Zainteresowanie takich par legalizacją związków nawet w krajach, gdzie nie jest to możliwe, świadczy o znaczeniu rodziny dla partnerów nieheteronormatywnych. Rodzina stanowi wartość dla wszystkich osób bez względu na wiek, płeć i orientację seksualną.

Obserwuje się zmiany dotyczące struktury współczesnej rodziny, polegające na kurczeniu się systemów rodzinnych, tj. przechodzeniu z rodzin wielopokoleniowych do dwupokoleniowych (nuklearnych), malejącej liczbie dzieci w rodzinie lub zamierzonej bezdzietności, zmiany w zakresie władzy i autorytetu w rodzinie. Wspomniane

modyfikacje nie ograniczają jej znaczenia. Wciąż rodzina jest rodziną, choć różni się od tej tradycyjnej.

Dzieje się tak dlatego, że ludzie widzą wartość rodziny, chcą ją mieć nawet wtedy, gdy nie spełnia ona wymagań formalno-prawnych (związek zalegalizowany, heteroseksualny). Większe znaczenie ma bowiem aspekt psychologiczny. Zdaniem Clark i Graham (2005) bliskie związki romantyczne uznawane są za rodzinę, jeśli są dobrowolne i ekskluzywne. Partnerzy powinni doświadczać potrzeby bycia razem, ale też respektować wyłączność emocjonalno-seksualną, co prognozuje korzystnie dla związku, rodziny. Zwykle takich kryteriów psychologicznych nie spełniają osoby dowolnie i nieodpowiedzialnie traktujące bliski związek oraz te żyjące w pojedynkę.

Definicyjne ujmowanie rodziny aktualnie stanowi jedno z ważniejszych wyzwań dla przedstawicieli nauk społecznych. Termin *rodzina tradycyjna* przestaje być używany, dostrzega się, że jest on nieadekwatny i nieprzystający do współczesnych realiów życia społecznego. Z drugiej strony postmodernistyczne rozumienie pojęcia *rodziny* znajduje swe odzwierciedlenie w perspektywach nieraz bardzo liberalnych. Najbardziej skrajny przykład może stanowić socjologiczny teoremat Bernardesa (1993), który zakłada, że należy całkowicie odrzucić wypracowany przez badaczy nauk społecznych koncept rodziny. Jest on bowiem nieodpowiedni oraz ideologicznie zaangażowany. W centrum zainteresowania badaczy zajmujących się rodziną powinno znaleźć się tylko to, co aktorzy życia społecznego sami uznają za rodzinę i życie rodzinne (Szlendak, 2015).

W psychologii *rodzina* jest ujmowana przez pryzmat relacji łączących jej członków. Więzy rodzinne mają charakter uczuciowy oraz są bardziej stabilne niż w innych grupach społecznych. Każda z rodzin, w ramach swego systemu, wytwarza określony rodzaj struktury organizacyjnej, która, jak zaznacza Minuchin (1988), wpływa na wzory interakcji zachodzących w granicach rodziny. Do cech specyficznych systemu rodzinnego zalicza się *całościowość*, *organizacyjną złożoność* oraz *współzależność*. *Całościowość* oznacza, że rodzinę tworzą osoby stanowiące kompleksową i jednolitą całość. Pojęcie *organizacyjnej złożoności* określa, że rodzina składa się z różnych mniejszych elementów nazywanych podsystemami,

które razem tworzą większy system rodzinny. Podkreśla się, że dla efektywności funkcjonowania całego systemu rodzinnego niezwykle ważna jest jakość funkcjonowania każdego z podsystemów. Termin *współzależność* odnosi się do wzajemnej zależności i wpływu osób i podsystemów tworzących system rodziny (Plopa, 2005b). Niezwykle istotną cechą definiującą rodzinę jest to, że w jej przestrzeni na świat przychodzą dzieci i jest ona dla nich pierwszą, podstawową agendą socjalizacji (Szlendak, 2015).

Przyjęcie – mimo wszystko dość ogólnej – definicji rodziny nakłada ramy teoretyczne na ten konstrukt, nieco doprecyzowując go, ale pojawiają się trudności metodologiczne innego typu. Wynikają one głównie ze zmienności mikrosystemu rodzinnego oraz z konieczności ujmowania dużej liczby zmiennych w jednym badaniu, co istotnie utrudnia tworzenie grup porównawczych i uzyskiwanie rzetelnych wyników.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe wyniki badań, obejmujące różne rodzaje rodzin oraz transformacje życia rodzinnego (Janicka, 2017), Autorki niniejszej monografii proponują przyjęcie trzech podstawowych kryteriów rodziny. Pierwsze to wzajemna zależność określona bliskością, dostępnością w obszarze wspólnego terytorium (gospodarstwa domowego) oraz szczególną więzią osób zaangażowanych we wspólne życie. Drugie ważne kryterium to traktowanie potrzeb rodziny jako priorytetowych, co wymaga, aby indywidualne preferencje lub cele nie kolidowały z rodzinnymi i nie zagrażały rodzinie. Trzecie to odpowiedzialność, długoterminowe zobowiązanie obejmujące troskę o członków rodziny i warunki ich życia.

Te kryteria upoważniają do identyfikowania się grupy osób jako rodzina oraz określania jej tożsamości.

Dokonujące się obecnie przemiany obyczajowe związane z zaangażowaniem w pozarodzinne sfery aktywności i z nastawieniem indywidualistycznym traktowane są jako niesprzyjające rodzinie oraz określane kryzysem rodziny. Należy jednak zaznaczyć, że nowe formy życia rodziny nie pozbawiają jej kulturowo przypisanych wartości. Błędem jest więc mówienie o kryzysie rodziny. Ważne jest zaakceptowanie jej różnych form oraz zapewnienie im sprzyjających warunków. Badania longitudinalne (Bengtson i in., 2002, za: Kwak, 2014) potwierdzają

bowiem, że rodziny charakteryzuje elastyczność oraz adaptacyjność. Stąd mogą one kontynuować swoje znaczące role i pełnione funkcje w różnej strukturze i w obliczu zachodzących przemian społecznych.

Mimo transformacji życia rodzinnego rola rodziny nie zmieniła się istotnie. Wciąż jest to najważniejsze środowisko społeczne lub społeczno-prawne, odpowiedzialne za rozwój jednostki, ale również najważniejszy element każdego społeczeństwa gwarantujący jego ciągłość, historię i tradycje. Zdaniem Adamskiego (2015) rodzina utrzymuje ciągłość biologiczną społeczeństwa oraz podtrzymuje dziedzictwo kulturowe szerszych grup społeczności. Socjologowie uznają rodzinę za uniwersalną instytucję społeczną „utrwaloną w tradycjach wszystkich kultur, zrytualizowanym zespołem działań ludzkich ukierunkowanym na zaspokojenie istotnych potrzeb swoich członków” (Szlendak, 2015, s. 95). Rodzina jest nie tylko fundamentem państwowości i kultury, ale również człowieczeństwa. Człowiek jest identyfikowany przez odniesienie do rodziny (Harwas-Napierała, 2009).

Nowe, nietradycyjne formy życia rodzinnego nie zmieniają społecznego charakteru rodziny, która wprowadza jednostkę w system społeczny. Zasady społecznego funkcjonowania są umocowane w określonym środowisku, kraju i jego kulturze. Zdaniem Rembowskiego rodzina jest grupą, która pośredniczy między jednostką, a szerszym systemem społecznym. Jest podstawą życia społecznego (Rembowski, 1989). Jej zasady i normy funkcjonowania określa obowiązujące w danym kraju prawo rodzinne. Prawo to chroni ją przed możliwymi nieprawidłowościami, które niszczą lub ograniczają funkcjonowanie jej członków, np.: przemocą, nadużyciami. Życie rodzinne, choć ograniczone wyznaczonymi stałymi ramami, nie jest pozbawione wpływów środowiska zewnętrznego (Szlendak, 2015).